

Pojavljivanje cjelovitog prijevoda u izdanju Hrvatskoga biblijskog društva svakako je značajan pothvat u otkrivanju hrvatske kulturne biblijsko-prevoditeljske i jezične baštine. Urednicima Ivanu Jurčeviću, preminulome

Marku Tomiću i Karlu Višatickom, kao i izdavaču Hrvatskome biblijskom društvu, treba čestitati na ovome vrijednom djelu, vrijednom za povijest prevođenja Biblije na hrvatski jezik, kao i važnom kulturološkom pothvatu.

Božo Lujčić

Paul A. HARTOG (ur.), *Orthodoxy and Heresy in Early Christian Contexts: Reconsidering The Bauer Thesis*, Pickwick Publications, Pickwick, 2015., 276 str.

Knjiga urednika Paula A. Hartoga predstavlja zbirku radova različitih autora u pokušaju odgovora na knjigu Waltera Bauera objavljenu prvi put 1934. godine pod naslovom *Rechtgläubigkeit und Ketzeri im ältesten Christentum*. Ta je knjiga svjetsku popularnost doživjela godine 1971. kada je prvi put prevedena na engleski jezik pod naslovom *Orthodoxy and Heresy in Earliest Christianity (Pravovjerje i hereze u ranom kršćanstvu)*. Zbirka radova urednika Paula A. Hartoga pisana je znanstvenim stilom, ali je uložena poseban trud u pokušaju da se kompleksna tema približi široj publici. Unatoč trudu, mora se priznati kako je na nekim mjestima knjiga teže prohodna ako je riječ o čitatelju koji se prvi put susreće s tom temom. Struktura same knjige kvalitetno je posložena i nudi određenu preglednost ako je čitatelj zainteresiran primjerice samo za neki aspekt Bauerove teze.

Između Uvoda i Zaključka, koje potpisuje urednik, stoji osam odabranih poglavlja različitih autora s ciljem detalj-

nije analize Bauerove teze. Prvo je poglavlje namijenjeno kratkom objašnjenju onoga što predstavlja Bauerovu tezu, a potpisuje ga Rodney Decker. U temeljima te teze stoji ideja kako je od pet glavnih centara ranog kršćanstva (Egipat, Edesa, Mala Azija, Antiohija i Rim) njih četiri bilo u samim počecima obilježeno dominacijom onih grupacija koje će kasnije biti obilježene etiketom »heretika«. Tako se primjerice objašnjava (str. 11) Bauerovo viđenje ranog kršćanstva u Egiptu prema kojem je dominantna struja bila ona gnostička, sve do polovice II. stoljeća. Za Bauera je Rim bastion pravovjerja (str. 13), koji je svojom snagom nametnuo jednu viziju kršćanstva na drugim područjima Carstvu.

Drugo poglavlje nosi naslov *Walter Bauer and the Apostolic Fathers (Walter Bauer i apostolski oci)* i fokusirano je na područje Male Azije, koja je od početaka prema Baueru ukazivala na opasnost od akutne hereze. Međutim, detaljnijom analizom Ignacijevih poslanica Hartog ukazuje kako je kod Bauera u zaklju-

čivanju prisutno nekoliko grešaka. Tako se primjerice tvrdi kako izostanak spominjanja biskupa (str. 39) u Polikarpovoj poslanici Filipljanima potvrđuje njegov nedostatak, odnosno postojanje gnostičkog biskupa na tom području početkom II. stoljeća. Međutim, zaključak ne slijedi iz pretpostavke, a različite eksplanatorne teorije mogu pružiti zadovoljavajući odgovor na pitanje nedostatka spominjanja biskupa. Primjerice, možda je u tom trenutku mjesto biskupa bilo prazno ili je možda kod Polikarpa termin »starješine« ekvivalent terminu »biskup« (str. 39). Osim toga, ono što Hartog propušta spomenuti jest i činjenica da ne postoji nigdje zapis koji bi nas upućivao na to da su gnostici kao pokret uopće imali položaj biskupa. Usto, ovo se poglavlje bavi i Bauerovom interpretacijom Prve poslanice Klementa zajednici u Korintu prema kojoj se pokušava suzbiti gnosticizam. Međutim, Hartog dobro primjećuje da se poslanica bavi nestabilnostima u strukturalnom smislu, bez jasnog referiranja na bilo koju herezu (str. 50).

Treće poglavlje usmjereno je analizi temeljne hereze Bauerova rada – gnosticizma. Upravo ovdje, tvrdi Carl B. Smith, Bauer jako griješi. Prije svega, Smith ističe kako je Bauer pred sobom kao izvore uglavnom imao ranokršćanske pisce i nešto malo gnostičkih dokumenata jer je najveća količina tih dokumenata otkrivena nekoliko desetaka godina nakon objavljivanja Bauerove studije. Kroz cijelo poglavlje Smith vodi čita-

telja u svijet gnostika i pokazuje na koji je način Bauer krivo interpretirao ono što gnosticizam označava. Tako primjerice Bauer na temelju doketizma u Barnabinoj poslanici (str. 61) zaključuje da je riječ o gnostičkom tekstu. Netom prije toga (str. 60) Smith objašnjava koje to karakteristike pokret treba imati da bi se zvao gnosticizmom, pri čemu postojanje doketizma nije jedna od njih. Nadalje, ovo je poglavlje obilježeno i temom društvene povijesti gnostika i gnosticizma pri čemu se daje naglasak na Bazilida i Valentina te njihove slijedbe. Sve u svemu, čini se da je Smith uspio na argumentiran način prije svega pojasniti širem čitateljstvu što je gnosticizam, a onda i u kojoj mjeri Bauerova imaginacija gnosticizma zaostaje za suvremenim tumačenjima.

Iza priče o gnosticizmu slijedi poglavlje Williama Warnera o židovskim kršćanima i odnosima između Židova i kršćana tijekom prvih triju stoljeća. Ta tema nije nešto čime se Bauer eksplicitno bavio u svojoj studiji te stoga predstavlja odlazak u istraživačke vode izvan okvira onih koje je zadao sam Bauer. Glavna Warnerova teza može se svesti na sljedeće: odnosi kršćana i Židova u prvim trima stoljećima kršćanstva bili su puno kompleksniji od jednostavne slike kakvu su davali prijašnji istraživači. Prije svega se valja okrenuti novijim interpretacijama koje jasno ukazuju da je i nakon II. stoljeća postojala židovska struja kršćanstva koja odbija napustiti židovske obredne zakone.

Peto poglavlje je po našem sudu najzanimljiviji dio knjige. Naslovljeno je *Orthodoxy, Heresy and Complexity: Montanism as a Case Study (Pravovjerje, hereza i kompleksnost: montanizam kao primjer)*. Rex. D. Butler, prije svega, pojašnjava pojam »pravovjerje« (str. 116). Da bi pokazao svu simplificiranost Bauerove teze, Butler kao primjer kompleksnosti ranog kršćanstva uzima montanizam. Ističe da je riječ o pokretu koji je u Maloj Aziji proglašen čistom herezom (str. 119). Nakon toga spominje karakteristike montanizma koje su bile problematične pravovjernoj struji, pri čemu se ističe ekstravagantno proroštvo te proročka aktivnost sumnjive provencijencije i povrhn svega optužba da uvode nove ceremonije i religijske obrede koji bude sumnju (str. 122). No, sudbina montanizma u Sjevernoj Africi bila je posve drukčija. Butler ističe da je riječ o pokretu koji je ondje stigao početkom III. stoljeća (str. 133) i koji je privukao veliku pažnju mnogih, pa čak i Tertulijana koji je jedan dio života bio član te zajednice. U konačnici taj se pokret u Sjevernoj Africi nikada nije službeno odbacio kao heretičan, što ukazuje ponajviše na postojanost kompleksnosti u odnosu pravovjerja i hereza tijekom ranog kršćanstva (str. 137). Time Butler ruši Bauerovu tezu o tomu kako je pravovjerje nametnuto samo iz jednog centra (Rim), s obzirom da vidimo crkvene zajednice u Maloj Aziji koje etiketiraju montanizam kao herezu, dok je isti taj pokret sasvim uredno funkcionirao u zajednicama Sjeverne Afrike.

Šesto se poglavlje bavi onim što se naziva *Regula fidei* (Pravilo vjere) i načinom na koji je to pravilo uspjelo očuvati pravovjernu zajednicu kršćana od samih početaka. Autor poglavlja Bryan M. Liftin apostolsku tradiciju i spomenuto Pravilo vjere stavlja u kontrast s Bauerovim tezama o ranom kršćanstvu. Drugim riječima, autor polazi od sljedećeg istraživačkog pitanja: Možemo li u I. stoljeću pronaći koherentno vjerovanje oko kojeg se formira određena religijska zajednica? S obzirom da je sam Bauer odbacio novozavjetne dokumente pa time i neku detaljniju analizu I. stoljeća, to se poglavlje knjige nameće kao izvrstan korektor još jedne greške u nizu Bauerovih argumentacija. Liftin na temelju suvremene literature i primarnih izvora zaključuje da se Pravilo vjere oblikuje vrlo brzo nakon smrti Isusa iz Nazareta te da se lociranje toga vjerovanja treba potražiti u Jeruzalemu. Starozavjetni Bog kao stvoritelj, Isus kao onaj koji djeluje u njegovo ime i kao onaj koji je uskrsnuo, kao ispunjenje izraelskih mesijanskih nadanja – sve su to temelji vjerovanja koje je poslužilo kao vezivno tkivo jedne zajednice (str. 146–147). Posebno se čini zanimljivim Liftinova analiza Jamesa Dunna i njegove knjige o različitosti unutar kršćanstva I. stoljeća. Unatoč tome što Dunn načelno prihvaća Bauerovu tezu, Liftin ističe (str. 166) kako Dunn i dalje drži da oni temeljni elementi vjere u samom početku kasnije postaju i izvor za pravovjernu struju. Drugim riječima, Pravilo vjere se razvi-

ja već u začetku kršćanstva i onda dalje evoluiru u pravovjernu struju.

David C. Alexander i Edward L. Smither autori su sedmog poglavlja naslovljenog *Bauer's Forgotten Region: North African Christianity (Bauerova zaboravljena regija: Kršćanstvo u Sjevernoj Africi)*. U njemu autori prije svega ističu kako je potreban nov pristup proučavanju ranog kršćanstva u Sjevernoj Africi, koji će se prije svega temeljiti na interpretaciji Tertulijanovih tekstova (str. 167). Bauer je, s iznimkom Egipta, zanemario pitanje kršćanstva u Sjevernoj Africi, a upravo ono pokazuje specifične karakteristike (primjerice snažan naglasak na važnost mučeništva) koje demonstriraju kompleksnost ranokršćanskog društva. Primjerice, nasuprot Bauerovoj tezi o nametanju pravovjerja iz Rima prema drugim centrima Carstva stoji sam Tertulijan koji u jednom od svojih djela retorički napada rimskog biskupa optužujući ga za heretičke stavove (Kalisto). Također, što je zanimljivo, u istom radu Tertulijan formira lingvistički okvir konceptu Trojstva, koji će kasnije i postati temelj pravovjerne struje (str. 176–177). Drugim riječima, Aleksander i Smither u spomenutom poglavlju argumentirano dovode u pitanju metodološki okvir i same postavke Bauerove teze služeći se regijom koju je taj autor gotovo u potpunosti zanemario.

Brian Shelton zaslužan je za osmo poglavlje koje se bavi evaluacijom crkvenih autora kada su posrijedi njihova svjedočanstva o različitim herezama. Ned-

vojbeno su, piše Shelton, pojedini izvještaji Ireneja, Epifanija ili Hipolita bili tek retoričke strategije s ciljem ocrnjivanja heretičkih sljedbi (str. 196–197). Međutim, metodološki okvir kakav postavlja Bauer, a to je odbacivanje svih crkvenih izvora zbog svoje pristranosti nije okvir kakav zaslužuje ozbiljna povijesna znanost. U tome se moramo složiti sa Sheltonom, koji u zaključku poglavlja kaže kako je upravo zadaća istraživača, povjesničara ili teologa u tome da pokuša odvojiti neutemeljene diskreditacije od stvarnih i pouzdanih informacija (str. 211). To je poglavlje u principu usmjereno na kritiku Bauerove metodologije. Ostali su se autori u knjizi ponajviše bavili njegovim argumentima i načinom interpretacije izvora. Shelton odlazi ipak korak unazad i ukazuje na fundamentalne probleme koji stoje u samom temelju Bauerova rada. Mislim da je to poglavlje, iako na trenutke teško prohodno, itekako potrebno pri svakoj analizi Bauerovih argumenata.

Posljednje poglavlje prije samog zaključka pripalo je Glenu L. Thompsonu a naslovljeno je *Bauer's Early Christian Rome and the Development of Orthodoxy (Bauerov ranokršćanski Rim i razvitak pravovjerja)*. Kao što i sam naslov sugerira, autor se fokusira na jedino mjesto koje je prema Baueru simboliziralo utvrdu pravovjerne Crkve u začetku kršćanstva. Analizom koju Thompson nudi, dolazimo do zaključka da je Crkva u Rimu od samih početaka imala naviku pomagati druge kršćanske zajedni-

ce diljem Carstva, ali nemamo naprosto izvora koji bi nam nedvojbeno ukazali na autoritarno nametanje određene teološke ideje drugim Crkvama (str. 223). Što je još zanimljivije, Thompson nudi obrnute primjere gdje pojedini crkveni autoriteti iz drugih krajeva Carstva eskomuniciraju prezbitere iz Rima (str. 227). U konačnici, rimska je zajednica kršćana bila mješavina različitih društvenih struktura i slika je tog vremena,

tvrdi Thompson, bila suviše kompleksna za tako jednostavne zaključke kakve nudi Bauer.

Knjiga urednika Paula A. Hartoga predstavlja suvremeni izazov Baueru i sljedbenicima njegova pogleda koji pretendiraju stvarati sasvim nove paradigme u razumijevanju povijesti ranog kršćanstva i velik je nedostatak što ova knjiga nije prevedena na hrvatski jezik.

Marko Marina